

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра економіки та менеджменту

Гуль І.Г

ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ ТА ГРОШОВОГО ОБІГУ

Лекція з навчальної дисципліни
«ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ»

Для студентів спеціальності 073 Менеджмент

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри економіки
та менеджменту
«___» _____ 202__ р. протокол №___
Зав. каф. _____ Н.Ф. Павленчик

Тема 7. ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ ТА ГРОШОВОГО ОБІГУ

План

7.1. Природа, види та роль грошей

7.2. Система грошового обігу та її типи

7.3. Грошова маса та закон грошового обігу

7.4. Грошові реформи

7.1. Природа, види та роль грошей

Товарне виробництво, основами якого є суспільний поділ праці та приватна власність на засоби й результати виробництва, може ефективно розвиватися тільки за умови, коли працює добре налагоджена система обміну товарами. Товарний обмін забезпечує фактично широку виробничу кооперацію, тобто взаємозв'язок відособлених і спеціалізованих виробників.

У процесі тривалого і в основному стихійного розвитку товарного обміну появилися гроші.

Гроші - це товар особливого роду, що став загально визнаним засобом обміну всіх товарів і послуг.

Гроші мають тривалу й цікаву історію, яка показує нам, у яких формах існували гроші та чому вони змінювалися. Ця історія почалася з **товарних грошей**. Роль перших грошей у різних народів і в різні часи виконували різні товари. Це були найбільш ходові місцеві товари: наприклад, у древньому Єгипті — ячмінь, пшениця; у Китаї - рис, шовк; в Індії — черепашки; в інших місцевостях - хутро, шкіра, худоба, риба, тютюн тощо. На невільницьких ринках натуральними грошима були сильні раби та красиві рабині. Хоча такі й інші товарні гроші причиняли людям чимало незручностей вони обслуговували обмін протягом багатьох віків.

З подальшим розвитком товарного виробництва та розширенням міжнародної торгівлі роль товарного еквівалента переходить до дорогоцінних (благородних) металів. Достеменно не відомо, хто ж першим почав їх

використовувати. Найбільш древні золоті й срібні монети сучасники приписують малоазійській державі Лідія, де їх відливали ще за 700 років до нашої ери.

На думку істориків, перші монети на територію України були завезені з Візантії та Сходу в VI ст., а карбувати власні монети в Київській Русі почали з кінця X ст.

На противагу товарним грошам, металеві гроші взяли на себе роль загального, або світового, товарного еквівалента. Гроші з дорогоцінних металів визнавали на усіх ринках світу. Спочатку обмін обслуговували золоті і срібні гроші, а згодом роль грошей монополізувало лише золото.

Слід зауважити, що товарні і металеві гроші були повноцінними грошима. **Повноцінні гроші** - це дійсні гроші, у ролі яких виступав сам грошовий товар, що мав власну вартість. **Власна вартість** повноцінних грошей визначалася витратами на його виробництво.

Гроші мають також номінальну і реальну вартість. **Номінальна вартість грошей**, або **номінал**, - це вартість, позначена на грошах (як число). **Реальна вартість грошей** - це кількість товарів і послуг, які можна придбати на грошову одиницю, або купівельна спроможність грошей.

Поряд із **повноцінними** монетами стали успішно обертатись і **неповноцінні** - стерті від тривалого користування і просто зумисне зменшені у вазі. Люди, розплачуючись за товари й послуги, завжди старалися віддавати насамперед підроблені, стерті, пошкоджені монети (до речі, ця звичка живе і сьогодні при користуванні паперовими грошима).

Усі вади обігу металевих (золотих і срібних) грошей зрештою спричинили їх заміну паперовими грошима. **Паперові гроші** - це замітники повноцінних грошей, або грошові знаки (символи, сурогати), які держава силою своєї влади (законодавчо) наділяє певним грошовим статусом.

Проте випуск паперових грошей не відразу став монополією держави. Ще давніше роль паперових грошей закріпилася за звичайними папірцями - розписками ювелірів і лихварів, які приймали благородні метали на зберігання, користуючись своєю репутацією і довірою. При цьому метал не зношувався

даремно, а розписки ходили нарівні із золотом і сріблом. З цієї практики вирости банки а згодом держава монополізувала право на емісію паперових грошей.

Паперові грошові знаки є **неповноцінними грошима**, оскільки їхня власна вартість (вартість виготовлення) не відповідає номіналу.

Неповноцінними грошима є також білонні монети. **Білонні монети** (від франц. *billon* - низькопробний сплав) - це розмінні монети, номінал яких перевищує вартість металу, що міститься у них, та витрат на їх карбування. В давнину матеріалом для їх виготовлення слугували мідь і бронза а тепер нові сплави.

Тривалий час паперові гроші ще зберігали зв'язок із золотом. На них указувалася їх золота основа, тобто та кількість золота, яку цей знак представляє (заміняє). Гарантувався обмін у банках паперових грошей на золоті за першою вимогою. Проте в часи Першої світової війни, через надлишковий випуск паперових грошей їх вільний обмін на золото припинився. А в 70-і рр. ХХ ст розвинені країни взагалі відмовилися від послуг золота як грошей. Так паперові гроші зрештою стали самостійними грошима й об'єктом окремого виду економічної політики держави - монетарної політики.

Основні причини демонетизації золота, або витіснення з обігу золотих грошей паперовими:

- зростання потреб у золоті для промислових і тезавраційних (від грецьк. *thē-sauros* — скарб) цілей;

- зростання у зв'язку з Промисловою революцією кінця ХVІІІ - початку ХІХ ст. обсягів товарного виробництва, а відповідно і потреб у грошах як засобу обміну;

- обмежений видобуток золота у світі та обмежені його запаси в країнах;

- значні витрати на обслуговування обігу повноцінних грошей;

Разом з тим, **паперовим грошам також властиві певні вади:**

- вони мають підвищену нестійкість через розрив між їхньою офіційною (номінальною) та реальною вартістю або, іншими словами, здатні знецінюватися, генетично пов'язані з загрозою інфляції;

- вони є відносно дорогими у користуванні: витрати на заміну зношених купюр, на проведення розрахунків і транспортування тощо.

Основні види грошей у сучасній економіці:

- **товарні гроші**, які ще й досі мають місце при взаєморозрахунках між економічними суб'єктами (наприклад, поставки енергоносіїв в обмін на труби та інші товари, розрахунки селян за виконані роботи продуктами);

- **символічні або декретні гроші** - є паперові гроші та розмінні монети, що мають примусову, наділену державою, купівельну силу;

- **кредитні гроші**, якими є боргові зобов'язання у вигляді векселів, банкнот, чеків, кредитних карток, так званих електронних грошей.

Основні види кредитних грошей.

Вексель - борговий цінний папір (зобов'язання), встановленої законом форми, який боржник видає кредитору при придбанні товарів і послуг. Боржник зобов'язаний оплатити (викупити у кредитора) свій вексель у строго визначений термін.

Банкнота - це вексель, випущений банком у вигляді паперових грошей, який раніше банк обмінював на золото за першої вимоги.

Чек - це письмове розпорядження вкладника своєму банку про видачу чи перерахування пред'явнику чека певної суми зі свого рахунку.

Кредитні картки - це пластикові картки з пам'яттю, отримувані банківськими вкладниками і позичальниками, які слугують зручним засобом для отримання грошей, розрахунків за товари й послуги тощо.

Електронні гроші - це система переказу грошей з допомогою комп'ютерно-інформаційних технологій.

Основні (класичні) функції грошей:

- *міра вартості (цінності) товарів і послуг;*

- *засіб обміну;*

- *засіб заощадження (зберігання) багатства.*

На основі *міри вартості* встановлюють ціну, що є грошовим вираженням вартості товару. Вартість виявляє себе в ціні товару на основі цієї функції. Поза

зазначеною функцією вартість існує лише потенційно. Отже, слід ураховувати невіддільну єдність понять «вартість товару» і «міра вартості грошей».

Функція *засобу обігу* невіддільна від функції міри вартості. У своїй взаємодії вони конституують гроші як інструмент вираження ціни та обміну товарів. Органічно доповнюючи одна одну, вони реалізують подвійну природу грошей — їхнє призначення виконувати у товарному світі роль загального вартісного еквівалента і водночас бути технічним засобом обміну товарів.

Функція засобу заощадження (зберігання) багатства є досить складною за своїм змістом, і її не слід спрощувати. Передусім слід зрозуміти, що формування і реалізація цієї функції пов'язані зі здатністю грошей бути засобом збереження вартості, представником абстрактної форми багатства. Гроші є найбільш ліквідним активом у порівнянні з іншими формами багатства.

Однак питання про природу грошей до тепер залишається дискусійним для економістів-теоретиків. Розглянемо найбільш відомі теорії грошей.

Металістична теорія грошей зародилася ще в античний період і найбільшої популярності набула в епоху так званого первісного нагромадження капіталу. Її палкі прихильники - економісти першої наукової школи, відомої під назвою «меркантилізму», ототожнювали гроші з благородними металами як такими і заперечували можливість існування інших грошей, у тому числі й їх заміників. Звісно, поява паперових грошей означала крах цієї теорії.

Товарна теорія грошей також виникла в античний період, її обґрунтував ще Аристотель, а найбільше розвинув К. Маркс. Вона пов'язує гроші з особливим товаром, що має власну (внутрішню) вартість, визначену витратами суспільної праці на його виробництво. Саме завдяки власній цінності як товару гроші можуть виконувати роль загального еквівалента. Тому остаточний відрив паперових грошей від їх золотого забезпечення та офіційна відставка у ХХ ст. золота як світових грошей зробили і цю теорію даниною історії.

Номіналістична теорія грошей на рівні ідеї появилася ще в рабовласницьку епоху, а розвинулася в наш час коли паперові гроші витіснили золоті гроші. Ця теорія заперечує товарну природу грошей, або зв'язок грошей з

будь-яким товаром. Гроші трактуються як результат угоди людей і держави. Так, давньогрецький мислитель Платон, висуваючи модель ідеальної держави, розглядав гроші як умовність, як жетон, введений державою для зручності товарного обміну. Видатний економіст Дж.М. Кейнс, який, власне, і був серед тих, хто ініціював відставку золота, вважав металеві гроші «варварським пережитком». В уяві сучасного теоретика монетаризму М. Фрідмена гроші були лише «експериментальною теоретичною конструкцією». Інший популярний економіст П. Самюелсон вважав гроші «соціальною умовністю».

Кількісна теорія грошей, котра виникла у XVIII ст., стверджує, що гроші не мають власної вартості, а їхня цінність залежить від кількості грошей в обігу, тобто визначається ринковим попитом на них та їх пропозицією. Ця теорія найбільш переконливо пояснює суть та роль грошей, особливо специфіку використання сучасних паперово-кредитних грошей. У цій царині знань популярність здобула американська (точніше, чиказька) школа монетаристів на чолі з М. Фрідменом.

Номіналістична та кількісна теорії грошей, які, по суті, доповнюють одна одну, сьогодні складають теоретичне підґрунтя для розробки монетарної політики держави.

7.2. Система грошового обігу та її типи

У кожній країні грошовий обіг приймає форму певної грошової системи. **Грошова система** — це форма організації грошового обігу, яка історично склалася в тій чи іншій країні та закріплена її законодавством.

Грошова система характеризується такими **основними елементами**:

- національною грошовою одиницею (наявністю гривні, американського чи канадського долара, японської ієни тощо);
- видами грошей (металевими та/чи паперовими, кредитними);
- формами та умовами безготівкового платіжного обігу;
- режимом емісії (випуску) грошей;
- валютними курсами (співвідношенням з іноземними валютами);

- порядком конвертації валют (обміну національних грошей на іноземні);
- інститутами грошового обігу (органами й установами, що здійснюють емісію грошей та регулюють грошовий обіг).

Історія знає **три типи грошових систем**:

- 1) біметалізм;
- 2) монометалізм;
- 3) система паперово-кредитних грошей.

В основі системи **біметалізму** знаходилися два грошових метали - золото й срібло. Одночасне існування подвійних грошей і цін створювало труднощі для господарського життя, й тому біметалізм поступово переріс у систему золотого монометалізму, яка закріпилася у країнах Заходу в другій половині XIX ст.

Система **монометалізму (золотого стандарту)**, у ході еволюції пройшла три основних етапи:

- **золотомонетний стандарт;**
- **золотозливковий стандар.т;**
- **золотодевізний стандарт**

У період **золотомонетного обігу** (з останньої третини XIX ст. - до Першої світової війни, у США - до 1933 р., в Російській імперії — з 1897 р.) функції грошей виконувало золото. При цьому грошові знаки (паперові гроші) безперешкодно обмінювалися на золоті монети по номіналу. Для цього кожна держава встановлювала у себе так званий *масштаб цін* - золотий уміст національної грошової одиниці. Наприклад, американський долар містив 1,505 г золота, англійський фунт стерлінгів - 7,322 г, російський рубль - 0,774 г. Золото вільно ввозилось і вивозилось із країн, виконуючи роль світових грошей. Така система грошового обігу була найдорожчою, але і найбільш стійкою: вона виключала інфляцію.

На початку XX ст. країни перейшли до системи **золотозливкового стандарту**, за якою золоті монети вилучаються з обігу і переплавляються у зливки золота, а обмін банкнот на золото обмежувався тим, що їх можна було

обміняти на дуже дорогі стандартні золоті зливки (вагою близько 12,5 кг) за фіксованою ціною.

З 1944 р. більшість країн перейшла до нової грошової системи - **золотодевізного стандарту**. За цієї системи міжнародним платіжним засобом (девізою) слугував лише американський долар і тільки його можна було обміняти на золото. Фактично це був **золотодоларовий стандарт**, який посилював валютно-доларову залежність країн світу від США. Уряди прагнули утримувати фіксовані курси валют стосовно долара, тоді як золоті резерви США катастрофічно скорочувалися. Тому в 1971 р. американці остаточно припинили обмін доларів на золото.

З початку 70-х рр. встановився новий тип грошової системи - **система нерозмінних кредитних грошей, або паперово-кредитна система**.

Основні риси сучасної паперово-кредитної грошової системи:

- остаточна демонетизація золота: золото вилучається з обігу і скасовується офіційний золотий уміст національної грошової одиниці;
- держава надає паперовим грошам примусового курсу, відповідно до якого гроші мають цінність набагато вищу за їхню фактичну вартість і є валютою, яку держава оголосила законним засобом обміну та платежу;
- держава повністю монополізує емісію грошей;
- зменшується обіг готівки і зростає обіг безготівкових грошей;
- значно зростає роль державного регулювання грошового обігу;
- валютні курси у вільному «плаванні».

Звичайно, еволюція грошової системи триватиме й надалі.

7.3. Грошова маса та закон грошового обігу

У сучасній економіці обіг товарів, послуг і прав власності обслуговують різноманітні грошові засоби, а це породжує проблему виміру грошової маси та забезпечення її відповідності потребам загального товарного обміну

Грошова маса - це сукупність грошей в усіх їх формах, що знаходяться у розпорядженні економічних суб'єктів на певний момент.

Грошова маса характеризує пропозицію грошей в економіці і має доволі складну структуру (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Структура грошової маси

Функціонально сучасні гроші поділяються, насамперед, на готівкові й безготівкові. **Готівкові гроші** - це гроші, що перебувають на руках економічних суб'єктів, тобто у вигляді паперових грошей (банкнот) і розмінних монет. **Безготівкові гроші** - це гроші, що існують лише у вигляді банківських записів, або рахунків, відкритих для економічних суб'єктів. Безготівковими грошима підприємства зазвичай здійснюють розрахунки за товари й послуги. У загальній грошовій масі розвинених країн переважає частка безготівкових грошей, яка сягає 90-95%.

У структурі безготівкових грошей виділяють чеківі вклади і так звані квазігроші.

Чеківі вклади - це рахунки в банках, відкриті для зберігання грошей суб'єктів господарювання та здійснення ними платежів за допомогою чеків.

«Квазігроші» - це грошові засоби на різних строкових рахунках у банках та ощадних установах, а також облигації й інші державні цінні папери, цінні папери нефінансових установ.

В залежності від ступеня ліквідності у грошовій масі виділяють певні сукупні величини (показники), які прийнято називати **грошовими агрегатами** й нумерувати їх по наростаючій (M0, M1, M2, M3 і т.д.).

Агрегат M0 - показує обсяг лише готівкових грошей.

Агрегат M1 - позначає суму готівкових грошей і вкладів до запитання (поточних рахунків). Це - найбільш ліквідні елементи грошової маси, адже

виклавши готівку чи виписавши чек зі свого рахунку (вкладу) будь-яка особа може негайно і практично без втрат оплатити потрібні їй товари та послуги.

Агрегат М2 - додатково до агрегату М1 охоплює ще декілька менш ліквідних платіжних засобів: ощадні вклади (куди перераховується заробітна плата працівникам, пенсія тощо), дрібні строкові вклади та облігації державної позики.

Агрегат М3 - додатково до попереднього агрегату включає великі строкові вклади, якими зазвичай володіють фірми та організації, а також цінні папери, емітовані фінансовими установами (наприклад, сертифікати).

Діє об'єктивний **закон грошового обігу**, згідно з яким грошова маса має відповідати товарній масі, тобто сумі цін усіх товарів.

За теперішніх же умов, коли роль грошей перейшла виключно до нерозмінних паперово-кредитних грошей, при появі надлишку паперових грошей вони не випадають з обігу, не осідають у вигляді скарбів (як дорогоцінні метали), а продовжують обертатися, спричиняючи стійке підвищення товарних цін та знецінення самих грошей, яке може тривати аж до їх цілковитого знецінення. Тож **інфляція** дає сигнали про хронічне порушення закону грошового обігу

Економіці шкодить не лише надлишок грошової маси, а й її дефіцит. За дефіцит-грошової маси економіка переживає дезінфляцію. **Дезінфляція** — це зниження загального рівня цін унаслідок дефіциту грошової маси.

Для визначенні необхідної грошової маси за сучасних умов використовують так зване **рівняння обміну Фішера**, відоме з 1911 р. за ім'ям його автора - Ірвінга Фішера.

$$M \cdot V = P \cdot Q$$

де М - грошова маса (готівкові і безготівкові гроші), або пропозиція грошей;

V - швидкість обігу грошей;

P - середній рівень цін товарів і послуг;

Q - фізичний обсяг вироблених товарів і послуг.

З цього рівняння визначають необхідну для обігу грошову масу:

$$M = \frac{P \cdot Q}{V}$$

Формула показує, що раціональний обсяг грошової маси залежить від рівня товарних цін, обсягу товарів та швидкості обігу грошей.

7.4. Грошові реформи

Грошова реформа - це зміна грошової системи країни з метою її упорядкування та зміцнення. Грошові реформи здійснюються різними методами (рис. 7.2).

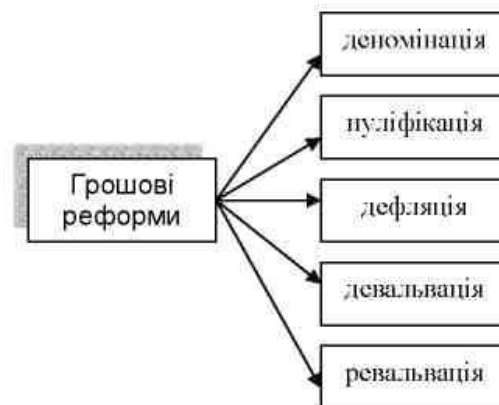

Рис. 7.2. Основні методи грошових реформ

За глибиною змін грошової системи розрізняють **повні** та **часткові** грошові реформи. **Повні**, або системні, грошові реформи здійснюються такими методами, як *деномінація* і *нуліфікація*.

Деномінація - це укрупнення грошової одиниці шляхом заміни у певній пропорції старих грошових знаків на нові. Укрупнення грошової одиниці зазвичай збільшує її масштаб у 10, 100, 1000 або й більше разів.

Деномінація істотно спрощує обіг грошей в країні, а також облік та грошові розрахунки. Разом з тим, світовий досвід показує, що таку реформу доцільно проводити лише після приборкання інфляції, коли вона стає помірною і контрольованою, бо інакше невдовзі доведеться знову її повторити

Нуліфікація - оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними.

Така радикальна грошова реформа проводиться у двох випадках: 1) або через гіперінфляцію яка практично повністю знецінила гроші і зробила недоцільною їх замін-взагалі; 2) або у зв'язку зі зміною політичної влади.

Часткові грошові реформи спрямовуються на вдосконалення діючих грошових систем. Вони практикуються здебільшого такими методами, як *дефляція*, *девальвація* та *ревальвація*.

Дефляція - це скорочення грошової маси шляхом вилучення з обігу надлишку паперових грошей, випущених у період інфляції. Проте, дефляцію лише умовно можна вважати грошовою реформою, оскільки вилучення з обігу частини грошей є звичайною практикою регуляторної політики уряду та Центрального банку кожної країни.

Девальвація - зниження обмінного курсу грошової одиниці відносно іноземних валют.

Слід зауважити, що здешевлення грошової одиниці може відбуватися як офіційно (тобто за рішенням держави), так і само собою, «автоматично» (під впливом ринкових сил - валютного попиту та пропозиції).

Ревальвація - або підвищення її обмінного курсу до іноземних валют.

Ревальвація за значенням протилежна девальвації.